

Od ideje održivosti / održivoga razvoja do odgoja i obrazovanja za održivi razvoj u školama

RENATA JUKIĆ* – SARA KAKUK** – EMANUELA HAM***

• <https://doi.org/10.31823/d.29.3.5> •

UDK: 37:504 • Prethodno priopćenje

Primljeno: 25. listopada 2020. • Prihvaćeno: 24. rujna 2021.

* Izv. prof. dr. sc.
Renata Jukić, Filozofski
fakultet Osijek,
Sveučilište Josipa
Jurja Strossmayera
u Osijeku, Lorena
Jägera 9, 31 000 Osijek,
rjukic@ffos.hr

** Dr. sc. Sara Kakuk,
Filozofski fakultet
Osijek, Sveučilište
J.J. Strossmayera u
Osijeku, Lorena
Jägera 9, 31 000 Osijek,
skakuk@ffos.hr

*** Emanuela Ham,
mag. paed. et mag.
educ. phil., Filozofski
fakultet Osijek,
Sveučilište Josipa
Jurja Strossmayera
u Osijeku, Lorena
Jägera 9, 31 000 Osijek,
eham@ffos.hr

Sažetak: *Današnje, postmoderni vrijeme, vrijeme ambivalentnih vrijednosti upozorava na potrebu usvajanja novih vrijednosnih paradigmi unutar odgojno-obrazovnog sustava. Održivi razvoj držimo znanstvenim konceptom, filozofijom življenja suvremenoga čovjeka i praksom razvoja kojom se postiže ravnoteža ekonomsko-socijalno-ekoloških ciljeva za dobrobit budućih generacija. Današnjica narušenih općeljudskih vrijednosti upućuje čovjeka odgovornom odnosu prema okolini prihvaćajući održivi razvoj kao filozofski pristup i pragmatično djelovanje sa sustavom temeljnih ljudskih vrijednosti i djelovanja. U tom smislu implementiranje ciljeva, zadataka i sadržaja održivoga razvoja u suvremeni kurikulum mora postati imperativ suvremene škole. Rad razmatra ulogu odgoja i obrazovanja za održivi razvoj u suvremenoj školi dajući pregled znanstvenih pogleda uz kritičko promišljanje navedene problematike.*

Ključne riječi: *kroskurikularni pristup, kritičko promišljanje, održivi razvoj, odgoj i obrazovanje za održivi razvoj, stavovi i vrijednosti održivosti, odgoj, suvremeni kurikulum.*

Uvod

»Buduće promjene u svijetu bit će rezultat akcija koje poduzimamo danas. To nipošto ne znači da je svijet predodređen. Razne su budućnosti moguće. Mladi mogu naučiti kako ispitati procese koji dovode do promjena i rabiti ih svjesno u stvaranju bolje budućnosti.«¹

¹ Usp. S. FOUNTAIN, *Education for development: a teacher's resource for global learning*, London, 1995., 11.

Vrijeme u kojem živimo sve više upozorava na potrebu usvajanja novih paradigmi vrijednosti i stavova, koja se prepoznaje i unutar odgojno-obrazovnoga sustava. Novac je postao glavnim mjerilom vrijednosti, pa ljudi rijetko propituju etičnost toga stava, a istodobno novac ne iskazuje ekološku i socijalnu destrukciju: »Suvremeno društvo je ambivalentno, a potrošnja je mjesto ukrštavanja suprotnosti. S jedne strane, potrošnja utjelovljuje konzumeristički modus operandi, a s druge strane etički diskurs, propagirajući prava radnika, održivi razvoj i društvenu pravednost.«²

»Samopotvrđujuće« vrijednosti (ekspanzija, kompeticija, dominacija, kvantiteta), dominantne u zapadnoj kulturi nadmoći, suprotstavljaju se »integracijskim« vrijednostima (očuvanje, suradnja, kvaliteta, partnerstvo). Odgovornost prema prirodi, čovjeku i društvu postaje ključnom vrijednošću s aspekta održivosti te »svakodnevni ekološki problemi aktualiziraju pitanja vjerodostojnosti čovjekovih vrijednosti i ponašanja«.³

U današnjem svijetu sve više trebamo razmišljati kao biolozi, a manje kao menadžeri, prihvaćajući tzv. ekološki (biološki) način razmišljanja, pri čemu zajednička predanost promjenama nastaje samo ako postoji sposobnost izgradnje zajedničkih težnji.⁴ U posljednjih 200-tinjak godina promjene u prirodnom i društvenom okruženju upozoravaju na to da se tempo iscrpljivanja prirode ne će moći više dugo nastaviti te da smo osuđeni na globalnu katastrofu nesagledivih razmjera, ako se situacija ne promijeni. Složenost ekološkoga problema općenito je tako velika da više i ne postoje jednoznačna rješenja. Promjene u samom vrijednosnom sustavu poslijeindustrijskih društava, državna politika, migracije, religijski i nacionalni sukobi ne mogu se više promatrati odvojeno od ekološkoga problema.

Na svim razinama društvenoga života sve se više primjećuje briga osviještenih pojedinaca za svijet i društvo u kojem živimo. Enciklika *Laudato si'*, dobila je naziv po zazivu sv. Franje: »Hvaljen budi, Gospodine moj« (»Laudato si', mi' Signore«), koji u *Pjesmi stvorova* podsjeća na činjenicu da je zemlja naš zajednički dom i da je poput sestre s kojom dijelimo postojanje i poput majke koja nas prima u svoje naručje.⁵ Objavljena je u vremenu u kojem se sve više govori o svim aspektima održivoga razvoja te se propituje kakav svijet želimo predati onima koji će doći poslije

² Usp. I. BRSTILO, I. KREŠIĆ, K. VUČKOVIĆ, O prijedporima etičke potrošnje iz društvenog rakursa, u: *Socijalna ekologija* 25(2016.)3, 289–310., ovdje 294.

³ Usp. N. BABIĆ, S. IROVIĆ, A. SENTJABOV, Edukacija, vrijednost i održivi razvoj, u: V. UZELAC, L. VUJIČIĆ (ur.), *Cjeloživotno učenje za održivi razvoj*, Rijeka, 2008., 119–124., ovdje 120.

⁴ Usp. P. SENGE i sur., *Ples promjene. Izazovi u razvoju učećih organizacija*, Zagreb, 2003., 4.

⁵ Usp. FRANJO, *Laudato si' – Enciklika o brizi za zajednički dom (D-169)*, Zagreb, 2015., 1.

nas, smisao odnosa prema prirodi i dobiti, vrijednostima suvremenoga svijeta, temeljima društvenoga života. Kako kaže papa Franjo: »Mistično značenje može se pronaći u listu biljke, na planinskom putu, u kapljici rose, na licu siromaha (...)«⁶

Sve se više prepoznaje potreba razvijanja povezanosti čovjeka i prirode, svijesti o njegovoj ulozi u svijetu u kojem živi, u društvu koje ga okružuje. U skladu s tim i društvenim institucijama (obrazovnim imperativno) cilj je osiguravati autonomiju i samorealiziranje pojedinaca, ali i društva u cjelini, te uspostavljanje skladnih odnosa s okolinom – što bi u najširem smislu predstavljalo glavnu zadaću odgoja i obrazovanja.⁷

1. Metodologija

Cilj je rada analizirati i razmotriti problematiku odgoja i obrazovanja za održivi razvoj unutar institucionaliziranoga školskoga sustava odgoja i obrazovanja, dati teorijski pregled aktualne literature, znanstvenih dosegâ, povezati s filozofskim pristupom pojmu održivosti te kritički razmotriti ulogu odgojno-obrazovnoga sustava i upozoriti na moguće smjernice razvoja.

2. Teorijski okvir

Čovječanstvo je prošlo kroz tri društveno-ekološke preobrazbe (paleolitska, neolitska, industrijska) i trenutačno se nalazi u četvrtoj – poslijeindustrijskoj.⁸ Svako od navedenih razdoblja posjeduje vlastita obilježja i vrijednosno-duhovni sustav u određivanju odnosa prema prirodi. No upravo četvrto razdoblje karakterizira ekologizacija svijesti, znanosti i tehnologije. Javljaju se nove duhovne vrijednosti, a destrukcija prirode izaziva uspostavljanje novih relacija između čovjeka i prirode. Pri tome taj odnos nikako nije jednoznačan jer čovjek jest svjesno biće sa željama, interesima i ciljevima.

Tradiciju industrijskoga društva, zapravo, i danas uočavamo u filozofiji mnogih društava u kojima su potrošnja, moć i dobit osnova funkcioniranja. U skladu s navedenim, ako znanje definiramo kao »sveukupnost stečenih spoznaja o prirodi, društvu, povijesti i čovjeku koja se stječe odgojem i obrazovanjem, upoznavanjem i iskustvom, izmjenom misli i izučavanjem«⁹, svi se (na pojedinačnoj, ali i institucio-

⁶ Usp. *isto*, 233.

⁷ Usp. R. JUKIĆ, Ekološko pitanje kao odgojno-obrazovna potreba, u: *Socijalna ekologija* 20(2011.)3, 267–286., ovdje 270.

⁸ Usp. A. KIRN, Nekoliko temeljnih dilema ekološke etike, u: *Socijalna ekologija* 7(1998.)3, 257–271., ovdje 259.

⁹ Usp. A. DRAGIČEVIĆ, *Ekonomski leksikon*, Zagreb, 1991., 921.

nalnoj razini) moramo brinuti o odgovornom ovladavanju prirodom i cjelokupnim ljudskim okolišem, odnosno anticipirati svekoliku korist društva s različitih gledišta (ne isključivo ekonomskoga).

2.1. TERMINI ODRŽIVI RAZVOJ / ODRŽIVOST / ODGOJ I OBRAZOVANJE ZA ODRŽIVI RAZVOJ

Oko preciznoga određenja pojma održivosti postoje mnogobrojne nesuglasice. Pojmom održivosti svakodnevno se koristi u različitim kontekstima – od filozofije, politike, ekonomije, tehnologije, preko ekologije i društvenoga razvoja – iz čega proizlazi i konfuzija oko značenja toga termina. Ipak, najčešća početna definicija toga termina jest u kontekstu razvoja. *Održivi razvoj* jest politički termin koji je prva upotrijebila Barbara Ward na konferenciji *The World Conservation Strategy* u Washingtonu 1969. godine.¹⁰ Nakon toga termin je na različitim razinama kritiziran zbog njegove političke (zlo)uporabe.¹¹ Sam se termin *održivi razvoj* kroz vrijeme različito tumači i zapravo je izvedenica sveobuhvatnijega termina *održivost*. Tako *održivost* znači sposobnost za održavanje određenoga entiteta, ishoda ili procesa tijekom vremena¹². Međutim u razvojnoj literaturi većina znanstvenika, istraživača i praktičara¹³ taj koncept primjenjuje za konotiranje poboljšanja i održavanja zdravih ekonomskih, ekoloških i socijalnih sustava ljudskoga razvoja.

Nastanak održivoga razvoja kao koncepcije povezuje se s 80-im godinama 20. stoljeća, a prema nekim autorima, pojam održivosti datira još iz kasnih 70-ih, kada se pojavljuje u naslovu knjige *Sustainable Society*.¹⁴ Najpoznatija i najprihvaćenija definicija održivoga razvoja potječe iz izvješća Svjetske komisije za okoliš i razvoj, koja održivi razvoj definira kao »razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjice, a istodobno

¹⁰ Usp. M. BONETT, Sustainable development, environmental education, and the significance of being in place, u: *The Curriculum Journal* 24(2013.)2, 250–271., ovdje 253.

¹¹ Usp. V. PRAVDIĆ, Održivi razvoj i održivost: Institucionalizacija i rasprave o tim terminima od Rio de Janeira 1992. do Johannesburga 2002., u: *Socijalna ekologija* 10(2001.)4, 223–233., ovdje 223.

¹² Usp. A. D. BASIAGO, *Economic, social, and environmental sustainability in development theory and urban planning practice: The environmentalist*, Boston, 1999., 145–161.

¹³ Usp. M. MILNE, R. GRAY, W(h)ither ecology? The triple bottom line, the global reporting initiative, and corporate sustainability reporting, u: *Journal of Business Ethics* 118(2013.)1, 13–29., ovdje 18.; B. TJARVE, I. ZEMITE, The Role of Cultural Activities in Community Development, u: *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis* 64(2016.)6, 2151–2160., ovdje 2154.; J. MENSAH, F. ENU-KWESI, Implication of environmental sanitation management in the catchment area of Benya Lagoon, u: *Journal of Integrative Environmental Sciences* 16(2019.)1, 23–43., ovdje 27.

¹⁴ Usp. D. ANĐIĆ, Paradigmatski aspekti problematike okoliša i odgoj za okoliš i održivi razvoj, u: *Metodički ogleđi* 14(2007.)2, 9–27., ovdje 19.

ne ugrožava mogućnost budućih generacija da zadovolje svoje potrebe.«¹⁵ Nadalje, pojam održivoga razvoja konačno je institucionaliziran na konferenciji *Earth Summit Conference* održanoj 1992. godine, čiji je rezultat dokument *Agenda 21* koji sadrži i prijedlog uvođenja »održivoga razvoja« u obrazovne programe zemalja potpisnica.¹⁶ Novija nastojanja održivoga razvoja usmjerena su rješavanju temeljnih uzroka siromaštva, pokrivajući područja poput gladi, zdravlja, obrazovanja, rodne ravnopravnosti, vode i sanitarne zaštite, energije, ekonomskoga rasta, industrije, inovacija i infrastrukture, nejednakosti, održivih gradova i zajednica, potrošnje i proizvodnje, klimatskih promjena, prirodnih resursa te mira i pravde.¹⁷ U tom je smislu sasvim jasno kako je cilj održivoga razvoja danas postizanje društvenoga napretka, ravnoteže okoliša i gospodarskoga rasta.

Održivost se može definirati i kao sposobnost održavanja ravnoteže određenih procesa ili stanja u nekom sustavu, odnosno kao »sposobnost nekoga živog entiteta (bilo biološkog /biosfera/, bilo socijalnog /društvo/) ili procesa što ga ovi entiteti svojim postojanjem, djelovanjem suproizvode da se načinom življenja i djelovanja (samo)održavaju, (samo)reproduciraju, (samo)obnavljaju.«¹⁸

Definicija *Brudtland Reporta* vjerojatno je najviše korištena i široko prihvaćena definicija na tom području jer obuhvaća mnoge elemente koji čine taj predmet. Obrazovanje za održivi razvoj u njemu se definira kao:

»razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjosti bez ugrožavanja sposobnosti budućih generacija da zadovolje vlastite potrebe. U sebi sadrži dva ključna koncepta: koncept potreba, posebno suštinske potrebe siromašnih u svijetu, kojima valja dati prednost; i ideju ograničenja koja stanje tehnologije i društvene organizacije nameće u sposobnosti okoliša da zadovolji sadašnje i buduće potrebe.«¹⁹

¹⁵ Usp. UN, Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future (1987.). Dostupno na: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> (7. 3. 2020.).

¹⁶ Usp. D. ANĐIĆ, Obrazovanje i profesionalno usavršavanje učitelja – sadržajni aspekti odgoja i obrazovanja za okoliš i održivi razvoj kao dio koncepcije cjeloživotnog učenja, u: V. PREVIŠIĆ, N. N. ŠOLJAN, N. HRVATIĆ (ur.), *Pedagogija – prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja*, Zbornik radova s Prvog kongresa pedagoga Hrvatske održan 19. – 21. rujna 2007. godine, II, Zagreb, 2007., 522–788.

¹⁷ Usp. T. ZHAI, Y. C. CHANG, Standing of environmental public-interest litigants in China: Evolution, obstacles and solutions, u: *Journal of Environmental Law* 30(2019.), 369–397., ovdje 388.

¹⁸ Usp. V. LAY, Integralna održivost i učenje, u: *Društvena istraživanja* 3(2005.)77, 353–377., ovdje 357.

¹⁹ Usp. K. DOWN, L. DOWN, Implementers' Perspectives on Creating Successful Education for Sustainable Development Projects, u: *Caribbean Quarterly* 64(2018.), 167–187., ovdje 171.

Danas je održivost vidljiva u trima dimenzijama: ekološkoj, ekonomskoj i socijalno-kulturnoj. Stoga je pojmove održivost i održivi razvoj moguće shvatiti jedino ako se sagledaju kroz ekonomsku, biološku i socijalnu perspektivu.²⁰ Nadalje, različite interpretacije pojma održivosti i koncepta održivoga razvoja koje se mogu naći u literaturi povezuju ih s dugoročnom perspektivom opstanka i napretka čovječanstva, skladnim odnosom ekologije i privrede, kako bi se prirodno bogatstvo našega planeta sačuvalo i za buduće naraštaje.²¹

No održivost nije samo ekonomski, ekološki ili znanstveni koncept, nego, prije svega, etički zahtjev koji nas obvezuje da spriječimo degradiranost uvjeta života i preživljavanja budućih generacija.²² U skladu s tim odrednice održivoga društva jesu: ekološka odgovornost, socijalna pravda, demokracija, nenasilje, decentralizacija gospodarstva, poštovanje različitosti, globalna odgovornost i usredotočenost na budućnost.²³

Pristup održivoga razvoja koristi se resursima na način koji im omogućuje da i dalje postoje za druge,²⁴ povezujući koncept s organizacijskim principom za postizanje ciljeva ljudskoga razvoja, istodobno održavajući sposobnost prirodnih sustava da pružaju prirodne resurse i usluge ekosustava o kojima ovise gospodarstvo i društvo. Promatran iz toga kuta, održivi razvoj ima za cilj postizanje društvenoga napretka, ekološke ravnoteže i gospodarskoga rasta.²⁵

Održivost, kao ideologija, utječe na život pojedinca, predstavlja svojevrsan izazov za znanost te utječe na donošenje političkih odluka. Iako se često političke odluke donose pomoću ekonomskih metoda (*cost-benefit*), one ne bi smjele biti jedine.²⁶ Stoga postaje značajno pitanje kako donositi društvene odluke i istodobno uzeti

²⁰ Usp. C. J. BARROW, Sustainable development: concept, value and practice, u: *Third World Planning Review* 17(1995.)4, 369–386., ovdje 380.

²¹ Usp. E. SLUNJSKI, Osposobljavanje odgojno-obrazovne ustanove za kontinuirano usavršavanje tj. uspostavljanja održivog razvoja, u: V. UZELAC, L. VUJIČIĆ (ur.), *Cjeloživotno učenje za održivi razvoj*, 2008., 231–236.

²² Usp. D. REID, *Sustainable Development: An Introductory Guide*, London, 1996.

²³ Usp. N. S. LOVE, *Understanding Dogmas and Dreams*, Chatham, New Jersey, 1998.

²⁴ Usp. M. MOHIELDIN, The sustainable development goals and private sector opportunities. EA-FIT University of Medellín. Dostupno na: <http://pubdocs.worldbank.org/TheSustainableDevelopment-Goals-and-Private-SectorOpportunities.pdf> (2. 4. 2020.).

²⁵ Usp. J. MENSAH, S. CASADEVALL, Sustainable development: Meaning, history, principles, pillars, and implications for human action: Literature review, u: *Cogent Social Sciences* 5(2019.), 1–21., ovdje 17. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/23311886.2019.1653531> (12. 4. 2020.).

²⁶ Usp. O. LOUKOLA, S. KYLLÖNEN, The philosophies of sustainability, u: A. JALKANEN, P. NYGREN (ur.), *Sustainable use of renewable natural resources – from principles to practices*, Helsinki, 2005., 1–7.

u obzir svu složenost društva u cjelini. Koja su naša prava i odgovornosti prema društvu, u konačnici i prema svijetu?

U modernom društvu nema dosezanja održivosti i održivoga razvoja bez učenja, bez kvalitetnih, i po pristupima i po programima, tema o sustavnom i stalno inoviranom odgajanju i učenju.²⁷ U tom se dijelu obrazovanje i odgoj toliko preklapaju i prožimaju da ih je nemoguće odvojiti. U svim međunarodnim forumima u posljednjem desetljeću dvadesetoga stoljeća daje se naglasak na ulogu obrazovanja u osobnom i društvenom razvoju pojedinca. Poziva se na novu dimenziju odgoja i obrazovanja – odgoj i obrazovanje za održivi razvoj.²⁸ Sastoji se od učenja kako tijekom života riješiti ekološke probleme povezane s društveno-gospodarskim, političkim i ekonomskim kontekstom, koje mora početi s ranim odgojem i obrazovanjem.²⁹ Odgoj i obrazovanje za održivi razvoj moraju stvoriti jaku vezu između političkoga obrazovanja, globalnoga učenja, ekološkoga obrazovanja i zdravstvenoga odgoja.³⁰ Dalje, odgoj i obrazovanje za održivi razvoj trebali bi se temeljiti na široko shvaćenom integracijskom pristupu ekološkomu, ekonomskom i društvenomu razvoju i obuhvaćati širok raspon s time povezanih pitanja, poput politike, demokracije ili ljudskih prava. Takav pristup treba prožeti i prirodne i društvene znanosti.³¹

Odgoj i obrazovanje za održivi razvoj dobiva visoki obrazovni prioritet dokumentom pod nazivom *Strategija obrazovanja za održivi razvoj*, čija je središnja ideja zagovarati nove oblike sustavnoga promišljanja, problematiziranja i rješavanja obrazovanja za održivi razvoj, posebice radi odmaka od tradicionalnih stavova odgoja i obrazovanja za okoliš.³² Od škola se u navedenom kontekstu očekuje da odgoj i obrazovanje za održivi razvoj predstavlja trajnu potrebu za učenjem o održivom razvoju, da odgoj i obrazovanje za održivi razvoj pomaže biti u tijeku s postignućima (znanstvenim, tehničkim, ekonomskim), ali i da upravljamo promjenama u budućnosti održivoga razvoja, s naglaskom da su znanja koja se stječu podložna stalnim promjenama.³³

²⁷ Usp. V. LAY, Integralna održivost i učenje, 353–377.

²⁸ Usp. CONFINTEA, *Adult Education, The Hamburg Declaration, The Agenda for the Future*, UNESCO, 1997.

²⁹ Usp. V. GUROVA, An Ecological Culture for Teachers, u: J. P. HAUTECOEUR (ur.), *Ecological Education in Everyday Life: ALPHA 2000*, Toronto, 2002., 94–105.

³⁰ Usp. W. LINDER, Hohe Anspruche; u: *Umwelt & Bildung* 3(2004.). Dostupno na: http://www.dadalos.org/nachhaltigkeit_hr/grundkurs_1.htm#gk1 (11. 6. 2011.).

³¹ Usp. S. SELLIN, The Haga Declaration (2003.). Dostupno na: <http://pub.uvm.dk/2003/learnersguide/html/chapter02.htm> (21. 2. 2013.).

³² Usp. V. UZELAC, L. VUJIČIĆ (ur.), *Cjeloživotno učenje za održivi razvoj*.

³³ Usp. N. N. ŠOLJAN, *Pedagogija: prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja*, Zagreb, 2007.

Oblikovanje diskursa odgoja i obrazovanja za održivi razvoj u školama razmatra se kroz tri oblika: kao znanost o okolišu; kao vrijednosti i promjene ponašanja; kao društveno-kritično obrazovanje.³⁴ Istodobno se napominje važnost vertikalnoga povezivanja svih razina obrazovanja u tom kontekstu. Temeljni interes za održivost jest interes za uspješno reproduciranje suvremenih društava na način stalnoga unaprjeđenja kvalitete življenja do razine nosivih kapaciteta »ekoloških sustava.«³⁵ Učinkovite artikulacije odgoja i obrazovanja za održivi razvoj moraju početi od sljedećega aksioma: »održivost je živi, pokrećući interes konkretnog socijalnog aktera – pojedinca, grupa, institucija.«³⁶

Prepoznavši, među ostalim, ekološke probleme suvremenoga čovjeka kao aktualne i alarmantne, Ujedinjeni narodi proglasili su razdoblje od 2005. do 2014. godine Desetljećem odgoja i obrazovanja za održivi razvoj. Jedan od ciljeva Desetljeća jest integracija odgoja i obrazovanja za održivi razvoj u odgojno-obrazovne strategije i akcijske planove na svim razinama odgojno-obrazovnoga sustava u svim zemljama u skladu s nacionalnim, regionalnim i lokalnim posebnostima. Obrazovanje će pridonijeti promjenama u ponašanju koje će omogućiti održivu budućnost, ekološku cjelovitost, ekonomsku održivost i socijalnu pravdu za današnje i buduće generacije.³⁷ Novija UN-ova *Agenda 2030* (New York, rujna 2015.) ističe borbu sljedećih petnaest godina na područjima kritičnima za čovječanstvo i planet. To se odnosi na borbu protiv siromaštva i gladi, nejednakosti unutar zemalja i među zemljama, gradnju mirnih, pravednih i uključivih društava, zalaže se za zaštitu ljudskih prava i ravnopravnost spolova, osnaživanje žena i djevojčica, ali i za osiguranje trajne zaštite planeta i njegovih prirodnih resursa. Naglašava stvaranje uvjeta za održiv gospodarski rast, zajednički prosperitet i dostojan rad za sve, uzimajući u obzir različite razine nacionalnoga razvoja i kapaciteta.³⁸ Te ideje i ciljeve nije moguće ostvariti neovisno o nama niti se događaju negdje oko nas i za neke druge. Sve promjene globalnoga karaktera, po pitanju održivoga razvoja, treba tražiti ponajprije u nama samima polazeći od nas pojedinačno. Jedinstven primjer kako jedna osoba može biti pokretač svijesti u mislima mnoštva ljudi jest šesnaestogodišnja Greta Thunberg koja je u kolovozu 2018. godine potaknula na globalni pokret srednjoškolaca pod nazivom

³⁴ Usp. J. HUCKLE, Education for sustainable development: A briefing paper for the Teacher Training Agency, 2005.

³⁵ Usp. V. LAY, J. PUĐAK, Sociološke dimenzije odgoja i obrazovanja za održivi razvoj – Svezak 1, u: V. UZELAC, L. VUJIČIĆ (ur.), *Cjeloživotno učenje za održivi razvoj*, 95–105.

³⁶ Usp. *isto*, 100.

³⁷ Usp. *isto*.

³⁸ Usp. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015, *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Dostupno na: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E (11. 6. 2020.)

School Strike For Climate.³⁹ Riječ je o aktivističkom pokretu kojem je cilj osvijestiti što veći broj ljudi o ozbiljnosti klimatskih promjena i ekološke krize, kao i pozvati na akciju u sprječavanju istih s namjerom održivosti. Diljem zemalja pokret osvještava ljude o važnosti održivoga razvoja i njegovih vrijednosti za budućnost svih nas.

Stoga, prema prethodnom uvidu u akcijske planove, pokrete i agende, izdvajaju se sloboda, jednakost, pravednost, solidarnost, tolerancija, poštovanje prirode, zajednička odgovornost kao temeljne vrijednosti koje uključuje održivi ljudski razvoj.⁴⁰ Naglašavamo kako su upravo to temeljne humanističke vrijednosti koje su stalno prisutne, ali prilagođene promjenjivoj i progresivnoj okolini čovjekova razvoja i stvaralaštva. U tom smislu osvjetljava se i slika novoga tipa humaniteta koji nalaže razumnu reafirmaciju i transformaciju svih sfera ljudske egzistencije s gledišta budućnosti koja dolazi, što se osobito odnosi na odgoj kao fenomen koji ostvaruje Čovjeka.

Jedan od indikatora za odgoj i obrazovanje o održivom razvoju koje je Gospodarsko vijeće UN-a za Europu (UNECE) postavilo unutar Okvirne strategije obrazovanja za održivi razvoj,⁴¹ a zatim i državnim institucijama jugoistočne Europe uputilo upitnik,⁴² propituje i promicanje održivoga razvoja u formalnom, neformalnom i informalnom obrazovanju, tj. utvrđuje jesu li pojedine teme održivoga razvoja zastupljene u nastavnim programima. Kao ključne teme obrazovanja za održivi razvoj ističu se mir (međunarodni odnosi, sigurnost i rješavanje sukoba, partnerstvo itd.); etika i filozofija; građanstvo, demokracija i upravljanje; ljudska prava (uključujući spolnu, rasnu i međugeneracijsku jednakost); eliminacija siromaštva; kulturna raznolikost; biološka i krajobrazna raznolikost; zaštita okoliša (gospodarenje otpadom i slično); ekološki principi / pristup na razini ekosustava; upravljanje prirodnim resursima (voda, tlo, minerali, fosilna goriva itd.); klimatske promjene; osobno i obiteljsko zdravlje; korporacijska i društvena odgovornost; obrasci proizvodnje i potrošnje; gospodarstvo; ruralni/urbani razvoj.

Odgoj i obrazovanje ključni su za postizanje ekološke i etičke svjesnosti, usvajanje vrijednosti i ponašanja konzistentnih s održivim razvojem.⁴³ U kontekstu odr-

³⁹ Usp. I. PAVIČIĆ, *Hoće li ona biti druga 16-godišnjakinja nobelovka: Greta Thunberg pokrenula je i naše srednjoškolce*. Dostupno na: <https://miss7.24sata.hr/zivot/hoce-li-ona-biti-druga-16-godisnja-nobelovka-greta-thunberg-pokrenula-je-i-nase-srednoskolce-24566> (11. 6. 2020.).

⁴⁰ Usp. UN, *General Assembly*, Fifty-fifth session, Agenda item 60, 2000., 1–9.

⁴¹ Usp. D. GARAŠIĆ, *Odgoj i obrazovanje u UN desetljeću za održivi razvoj – status implementacije u Republici Hrvatskoj*, u: V. UZELAC, L. VUJIČIĆ (ur.), *Cjeloživotno učenje za održivi razvoj* 107–118.

⁴² Usp. *Indicators for Education for Sustainable Development*, ECE, July, 2006.

⁴³ Usp. UN, *Sustainable Development*, UN Conference on Environment & Development, Agenda 21, Rio de Janeiro, 1993.

živosti odgoj i obrazovanje imaju istaknutu ulogu: ne samo zato što sami po sebi predstavljaju jedno od temeljnih ljudskih prava nego i stoga što su nezamjenjiv instrument uspjeha društva.⁴⁴ Mnogi autori (Palmer⁴⁵, Eijck i Roth⁴⁶ itd.) upućuju na važnost obrazovanja za održivi razvoj. Odgoj i obrazovanje za održivi razvoj, za razliku od ekološkoga obrazovanja, upozorava na prirodnu, filozofsku, etičku, kulturnu i političku dimenziju ekoloških problema.⁴⁷ Budući da održivost označuje težnju za poboljšanjem života ne samo pojedinca već i zajednice, ono postaje jednim od važnijih pitanja vezanih za budućnost i buduće generacije. Pri tom se ne smije zanemariti ekonomska, ekološka, društvena, osobna i kulturna održivost. Iako je danas pojam održivosti sve češće shvaćen pejorativno, zbog njegove učestale uporabe, on u sebi ipak nosi određene vrijednosti. Nadalje, odgoj i obrazovanje moraju biti prisutni pri izradi nastavnoga plana i programa, modeli i putovi razvoja moraju poštovati kulturnu i biološku raznolikost, buduće generacije, sigurnost prehrane i promicati uravnotežene modele potrošnje.⁴⁸ Stoga načela obrazovanja za održivi razvoj trebaju biti:

»vrijednosti, kritičko razmišljanje i reflektivno učenje, usmjerenost na budućnost, sudjelovanje, učenje za život, povezivanje raznih područja znanja i mijenjanja sebe. Ovo potonje znači da ljudi ne bi trebali biti 'obrazovani samo 'o' održivosti' nego da trebaju biti osnaženi kako bi djelovali za održivi razvoj, odnosno da moraju biti obrazovani 'za' održivost.«⁴⁹

Cilj odgoja i obrazovanja za održivost jest tako pomoći ljudima aktivno oblikovati ekološki razuman, ekonomski produktivan i socijalno pravedan okoliš, pri tome se brinući o globalnim stajalištima.⁵⁰

⁴⁴ Usp. E. SLUNJSKI, Osposobljavanje odgojno-obrazovne ustanove za kontinuirano usavršavanje tj. uspostavljanje održivog razvoja, 231–236.

⁴⁵ Usp. J. A. PALMER, *Environmental education in the 21st century: Theory, practice progress, promise*, London, 1998.

⁴⁶ Usp. M. van EIJCK, W. M. ROTH, Improving Science Education for Sustainable Development, u: *PLoS Biol* 5(2007.)12, 2763–2769., ovdje 2766.

⁴⁷ Usp. PARLIAMENTARY COMMISSIONER FOR THE ENVIROMENT (PCE), *See Change: Learning and education for sustainability*, Wellington, 2004.

⁴⁸ Usp. UNESCO, *Records of the General Conference*, Paris, 2007., 1–2616.

⁴⁹ Usp. V. RAKIĆ, S. VUKUŠIĆ, Odgoj i obrazovanje za vrijednosti, u: *Društvena istraživanja* 4–5(2010.), 771–795., ovdje 789.

⁵⁰ Usp. C. WULF, Human Development in a Globalized World. Education towards Peace, Cultural Diversity and Sustainable Development, u: *Revista Espanola de Pedagogia* 71(2013.)254, 71–86., ovdje 77.

2.2. VRIJEDNOSTI I KRITIČKO MIŠLJENJE – OSNOVA ODGOJA I OBRAZOVANJA ZA ODRŽIVI RAZVOJ

Održivost ne može biti u potpunosti realizirana te se – kao jedna od novijih ideologija – brzo širi kroz privatne i javne društvene sfere i utječe na njih.⁵¹ Često nije opća ili jedinstvena cjelina, već sadrži brojne različite, a ponekad i suprotstavljene kanone, čineći tako *filozofije održivosti*. Filozofije održivosti propituju i osporavaju prevladavajuća načela vladajuće politike koja se uglavnom temelje na ekonomskim metodama. Kao što je prethodno naglašeno, ne smiju se sve društvene funkcije temeljiti izričito i samo na ekonomskim metodama. Time se, među ostalim, dovode u pitanje vrijednosti koje su neizostavni dio svakoga pojedinca te društva u cjelini. I sama složenost pojma održivosti vodi prema filozofijama održivosti. Naime, kada nove vrijednosti i potrebe razumijevamo kao poglede na svijet, onda moramo govoriti o filozofijama, a ne teorijama ili modelima održivosti. Filozofije održivosti interpretiraju i vrjednuju specifične i detaljne teorije i koncepte održivosti koje označavaju. Ključna sastavnica koncepta održivosti jest potreba, odnosno zahtjev za uzdržavanjem, preživljavanjem ili održavanjem procesa, organizama ili resursa, što bi značilo da smisao održivosti često obuhvaća uzajamno djelujuće čimbenike unutar složenih okvira.⁵² Međutim pitanje je kako definirati potrebu ili dovoljne uvjete za održivost jer ovise o prirodi objekta na koji se odnose te brojnim drugim činiteljima poput prirodnoga entiteta, općih ekoloških zakona, socijalnih čimbenika i slično.⁵³ Stoga je jedan od zadataka filozofija održivosti objediniti različite vrijednosti i potrebe u zajednički prihvatljive i nepromjenjive cjeline.

Razlikujemo tri opće koncepcije, odnosno filozofije održivosti (»critical natural capital« / *kritički prirodni kapital*, »irreversible nature« / *nepovratna priroda*, »the value of nature« / *vrijednost prirode*) koje pokušavaju osnovne elemente održivosti učiniti smislenim, jedinstvenim i racionalnim.⁵⁴ Pri tome se vode pitanjima: Što trebamo održavati? *Zašto treba nešto biti održavano? Kako održavati ono što treba biti održavano?* Svaka od navedenih koncepcija daje drukčije odgovore na navedena pitanja. Koncepcija A (*kritički prirodni kapital*) naglašava potrebu za održavanjem svih prirodnih resursa koji su potrebni ili presudni za (re)produkciju ljudske dobrobiti. Dakle ključan kriterij pri donošenju odluke o održivom razvoju jest utjecaj prirode koja može povećati trenutačnu ili buduću ljudsku dobrobit. Koncepcija B (*nepovratna priroda*) ističe da se pojedini aspekti ili svojstva prirode ne mogu za-

⁵¹ Usp. isto, 77.

⁵² Usp. isto, 78.

⁵³ Usp. isto.

⁵⁴ Usp. A. DOBSON, *Justice and the Environment. Conceptions of Environmental Sustainability and Dimensions of Social Justice*, Oxford, 1998.

mijeniti, stoga je potrebno održati ona svojstva koja su prijeko potrebna ili čiji bi gubitak bio nepovratan, bez obzira na ljudsku dobrobit. Stoga je najbolji način za održivost obvezna zaštita ugroženih nezamjenjivih prirodnih resursa. Konceptija C (*vrijednost prirode*) proširuje unutarnju vrijednost Konceptije B tako da se odnosi na prirodu općenito, naglašavajući potrebu za očuvanjem prirode i prirodnih spomenika, ujedno razumijevajući i vrjednujući povijesnu vrijednost.

Ipak, unatoč različitim koncepcijama i filozofijama održivosti, moraju se imati na umu interesi budućih generacija, kao što je biološka raznolikost i održavanje ekosustava zdravim. Brinući se o potrebama sadašnjice, s posebnim naglaskom na buduće generacije, neizmjereno je važno ujedno razmišljati o dobrobiti i čovjeka i prirode. Održivost stoga treba biti način, odnosno put kojim će se poboljšati mogućnosti pojedinca, unaprijediti društveni napredak, ekonomski razvoj i ekološka sigurnost.⁵⁵

Do šezdesetih godina prošloga stoljeća ekologija je bila prirodna znanost ograničena na proučavanje okoliša i očuvanje ugroženih vrsta. Od toga vremena polako se unutar obrazovanja za okoliš poučava način djelovanja ekonomskih i socijalnih sustava na stvaranje ekoloških problema te je nužno pomirenje humanističkih, prirodnih i društvenih znanosti u zajedničkom radu na razvijanju preciznije interpretacije složenih koncepata ekološkoga obrazovanja.⁵⁶ Ako se održivi razvoj promatra kao praksu razvoja kojom se postiže ravnoteža između ekonomskih, socijalnih i ekoloških ciljeva, potrebno je objedinjavanje navedenih koncepata u smislenu, povezanu, održivu cjelinu. Za kritički pristup takvom konceptu potrebno je i razvijeno kritičko mišljenje⁵⁷ te razvijen i usvojen sustav temeljnih ljudskih vrijednosti, gdje odgoj i obrazovanje igraju golemu ulogu.

Kritičko mišljenje jest sposobnost dubljega razmatranja problema, »otvaranje« misli za različite pristupe i perspektive te refleksivno mišljenje, radije nego prihvatanje iskustava i procedura bez značajnoga razumijevanja i vrjednovanja.⁵⁸ Može se definirati i kao svrhovit, samoregulativan proces koji se koristi obrazloženim zaključcima, dokazima, kontekstima, konceptualizacijama, metodama i kriterijima. Razvoj kritičkoga mišljenja kod učenika nužan je zbog toga što su učenici sve više suočeni s različitim izazovima i narušenim temeljnim općeljudskim vrijednostima

⁵⁵ Usp. C. WULF, *Human Development in a Globalized World*, 80.

⁵⁶ Usp. E. A. JOHNSON, M. J. MAPPIN, Changing perspectives of ecology and education in environmental education, u: E. A. JOHNSON, M. J. MAPPIN (ur.), *Environmental Education and Advocacy, Changing perspectives of ecology and education*, Cambridge, 2005., 1–29.

⁵⁷ Usp. L. LIM, Critical thinking, social education and the curriculum: foregrounding a social and relational epistemology, u: *The Curriculum Journal* 26(2015.)1, 4–23., ovdje 17.

⁵⁸ Usp. J. W. SANTROCK, *Child Development*, U.S.A., 1994.

u svakodnevnom životu. Iako postoje različite vještine i strategije mišljenja kojima se može koristiti u strukturiranju učenja i poučavanja, kritičko mišljenje posebno je značajno zbog sveobuhvatnosti i profinjenosti visoko rangirane vještine mišljenja.⁵⁹ Naglašavanje važnosti kritičkoga mišljenja u kurikulumu ujedno znači potrebu škole za razvojem učeničkih kompetencija i načina mišljenja, kao i važnost pregovaranja i tumačenja različitih socijalnih gledišta. Učenici trebaju moći razvijati svoje sposobnosti promišljanja u školi da bi uspjeli razumjeti probleme koji se pojavljuju u društvu, odnosno zajednici. Kritičko mišljenje stoga mora biti i svojevrsan cilj odgoja i obrazovanja.⁶⁰ Učitelji bi stoga kod učenika trebali razvijati sposobnosti potrebne za kvalitetniju, logički uokvirenu argumentaciju te sposobnosti ključne za bolju procjenu različitih perspektiva i pozicija u određenim izjavama. Osim toga učenici bi trebali moći razviti sposobnosti zaključivanja, kao i procjene valjanosti zaključaka koji proizlaze iz argumenata, razviti elemente logičkoga mišljenja koristeći logički postupak. Kritičko mišljenje podrazumijeva »upotrebu kognitivnih vještina ili strategija kako bi se povećala izglednost ostvarivanja željenih rezultata« te je »svrhovito, argumentirano i ciljno usmjereno«,⁶¹ a istodobno je »refleksivno, ovisno o kontekstu samokorigirajuće«. ⁶² U osnovi mu se nalaze univerzalne intelektualne vrijednosti (standardi) kao što su jasnoća, preciznost, točnost, dosljednost, relevantnost, jasni i dobri razlozi, dubina, širina i poštenje. Kritičko je mišljenje nezamjenjivo razmišljamo li o pitanjima održivosti i održivoga razvoja današnjice. Stoga se vodimo idejom kako je i suvremeni odgoj i obrazovanje za održivi razvoj nemoguće provoditi ne razvijamo li kod učenika kritički stav prema problematici i razmišljanje koje se temelji na navedenim odrednicama. Samo istinoljubive, znatiželjne, samopouzdanе osobe otvorenoga duha, sposobne za analitičko i sustavno promišljanje mogu razvijati svijest koja podrazumijeva usvajanje znanja, ali i vrijednosti i stavova te naposljetku i djelovanja sukladnoga usvojenom.

Čovjek kao biće koje je dio prirode, kao humanističko, ali i kao društveno biće, od početka svoga postojanja odgovoran je i za sebe i za okolinu u kojoj se nalazi. Suvremena škola sve više na sebe preuzima odgovornost za razvoj svih potencijala pojedinca, kao i razvoj odgovornosti prema svojoj okolini i zajednici. Budući da je suvremeni odgoj i obrazovanje nezamisliv bez kritičkoga pristupa i bez razvoja

⁵⁹ Usp. B. YÜCEL-TOY, A. OK, Incorporating critical thinking in the pedagogical content of a teacher education programme: does it make a difference?, u: *European Journal of Teacher Education* 35(2012.)1, 39–56., ovdje 39.

⁶⁰ Usp. C. BROOM, From Critical Thinking to Critical Being, u: *Encounter: Education for Meaning and Social Justice* 24(2011.)2, 16–27., ovdje 20.

⁶¹ Usp. D. E. HALPERN, Teaching Critical Thinking for Transfer Across Domains, u: *American Psychologist* 53(1998.)4, 449–455., ovdje 450.

⁶² Usp. isto, 451.

kritičkoga mišljenja kod učenika, isto tako nije moguće odgajati i obrazovati bez vrijednosti. Kada je riječ o odgoju i obrazovanju za održivi razvoj, vrijednosti još više dolaze do izražaja.

Definiranje pojma vrijednosti nije jednostavno i nije moguće u strogom smislu jer se pomoću vrijednosti definiraju drugi pojmovi.⁶³ Osim toga vrijednosti treba promatrati interdisciplinarno i integrativno jer pitanje vrijednosti ne pripada samo u domenu jedne znanosti, iako ih pojedina znanost proučava iz svoje perspektive. Nadalje, problem vrijednosti blisko je povezan sa samom biti čovjeka i čovjekove prirode koja nije jednoznačno definirana, univerzalno prihvatljiva za sve ljude i vremena, stoga i pojam vrijednosti nije moguće općevaljano definirati. Vrijednosti uvijek treba stavljati u kontekst društva, vremena i čovjekova stvaralaštva te ih revidirati, propitivati i ponovno definirati, a ponekad čak i neke odbaciti jer »s promjenom društvenih odnosa, mijenja se i hijerarhija vrijednosti. Stoga, vrijednosti ne možemo promatrati kao zasebne entitete, nego kao elemente šireg sustava koji ima određen hijerarhijski sustav.«⁶⁴

Naime svako povijesno razdoblje nasljeđuje određene vrijednosti koje se potom vrjednuju, mijenjaju, prihvaćaju ili odbacuju. Isto tako čovjek kao autonomno biće ima mogućnost tijekom svoga života stvarati novi sustav vrijednosti, a ne samo prihvatiti onaj postojeći. Stoga se može reći da vrijednosti sadrže sljedeće elemente: stabilnost (relativno trajne karakteristike pojedinca, skupine i/ili društva), pozitivnost (široke skale prihvaćanja), kulturno-društvenu i povijesnu uvjetovanost (specifičnosti društvenih vrijednosti, kao i vrijednosti koje značajno utječu na identifikacijsko obilježje te kulture).⁶⁵ Pojam asimptotičnosti znanstvene spoznaje također potvrđuje prethodnu misao i kada je riječ o vrijednostima.

U literaturi se navode dva suvremena pristupa poučavanju vrijednosti – izravan pristup ili odgoj karaktera i neizravan ili kognitivno-razvojni pristup.⁶⁶ Izravan pristup navodi sadržaj podučavanja kroz donošenje popisa moralnih vrlina, dok neizravan pristup unutar sebe sadrži nekoliko metoda koje proizlaze iz zajedničkoga stajališta da učenici trebaju sami razviti svoje vrijednosti. Za razliku od neizravnoga, izravan pristup koristi se metodom izravnoga poučavanja univerzalnih vrijednosti ili vrlina za koje se smatra da ih učenici trebaju usvojiti.⁶⁷ Važnost škole, školske klime i

⁶³ E. PIRŠL, D. VICAN, Europske demokratske vrijednosti i regionalizam, u: *Pedagogijska istraživanja* 1(2004.)1, 89–102., ovdje 90.

⁶⁴ Usp. *isto*, 92.

⁶⁵ Usp. *isto*, 93.

⁶⁶ Usp. V. RAKIĆ, S. VUKUŠIĆ, *Odgoj i obrazovanje za vrijednosti*, 790.

⁶⁷ Usp. C. HOOPER, V. ZBAR, D. BROWN, B. BEREZNICKI (ur.), *Values education study: Literature review, Values education study – Final report*, Melbourne, 2003., 168–212.

aktivna uloga nastavnika stoje u temelju izravnoga pristupa odgoju i obrazovanju za vrijednosti. Također važnu ulogu imaju i emocije kao svojevrsna spona između prosuđivanja i djelovanja. Ukratko, izravan pristup ili odgoj karaktera ima dva cilja, a to su »pomoći ljudima da postanu pametni i pomoći im da postanu dobri«. ⁶⁸ Međutim pripadnici neizravnoga pristupa ističu dva glavna nedostatka izravnoga pristupa. Naime ističu da dolazi do relativiziranja vrijednosti koje poučavaju i vrijednosti koje su konačno odabrane ne temelje se na psihološkim istraživanjima. Za razliku od izravnoga, neizravni pristup promiče kritičko razmišljanje, analize i usporedbe raznih mišljenja, što dovodi do vrijednosti. Učenici stoga trebaju razviti razumijevanje logike i moralnih dispozicija, biti otvorena uma, da bi razvili vrijednosni sustav. ⁶⁹ Glavni je pak nedostatak toga pristupa prenaplašavanje kognitivne dimenzije dječjega razvoja. Na taj način zanemaruje se ponašajna i emocionalna dimenzija dječjega razvoja. Uz to ističe se i svojevrsni relativizam jer je na pojedincu određivanje razlike između dobrog i lošega. Koji bi pristup onda najbolje odgovarao u odgoju i obrazovanju za održivi razvoj?

Kao što je prethodno rečeno, nije moguće razmatrati vrijednosti neovisno o društvenom kontekstu i izolirano od njega. Osim toga ne može se poreći važnost univerzalnih vrijednosti, kao ni važnost vještine razmišljanja. Za odgojno-obrazovne ustanove to je osobito značajno jer bi to značilo poučavanje učenika o određenim vrijednostima, ali uz kritički pristup. U tom slučaju moglo bi se reći da je sam proces poučavanja važniji od samoga sadržaja. Učenici bi promišljali, propitkivali, razgovarali i raspravljali, sami donosili odluke, vlastita mišljenja i vjerovanja. Naravno, da bi učenici samostalno mogli donositi odluke o nečem, moraju im biti poznate mogućnosti koje imaju, što sve postoji, što im se sve nudi, kao i znanje o tome da drugi mogu imati različita mišljenja o istome. Stoga je poželjna i neophodna pouka o vrijednostima – koja je u skladu s učenikovim kognitivnim i emocionalnim razvojem – za djetetovo mentalno zdravlje i kognitivni razvoj. ⁷⁰ Osim toga vrijednosti koje učenici usvajaju utječu na stvaranje slike budućnosti. Dalje, važnu ulogu u poučavanju vrijednosti ima školska klima, međusobni odnosi, cjelokupna struktura razreda i škole, društveno i političko okruženje, kao i stupanj čovjekova stvaralaštva.

U tom smislu uloga suvremene škole jest nadogradnja vrijednosti koje je dijete počelo usvajati unutar obitelji. Potrebno je dijete izložiti širokom rasponu vrijednosti prihvaćenih u društvu i kulturi, pod pretpostavkom da se obiteljske vrijednosti podudaraju s vrijednostima koje se promiču u školi. Identificiranje vrijednosti na

⁶⁸ Usp. V. RAKIĆ, S. VUKUŠIĆ, *Odgoj i obrazovanje za vrijednosti*, 777.

⁶⁹ Usp. *isto*, 778.

⁷⁰ Usp. *isto*, 780.

razini nacionalnoga kurikula nije problematično.⁷¹ Do problema dolazi kod identifikiranja i prepoznavanja vrijednosti na razini školskoga kurikula jer »ne postoji manjak popisa (vrijednosti), nego postoji premalo slaganja među njima«. ⁷² Međutim mogu se izdvojiti neke zajedničke vrijednosti kojima bi se trebalo voditi, kao što su ljubav, istinitost, poštenje, sloboda, jedinstvo, tolerancija, odgovornost i poštovanje života.⁷³ U skladu s tim »vrijednosti zadobivaju istaknuto mjesto u obrazovanju za održivi razvoj, jer ono stavlja naglasak na osnaživanje ljudi na promjenu vlastita ponašanja kako bi se postigla održiva budućnost, preživljavanje planeta i opstanak ljudske vrste«. ⁷⁴

Naglasak je stavljen na pojedinca koji nije više okrenut samo sebi, nego traži druge ljude, surađuje, brine se o drugima i o okolišu jer je planet zajednički svima, ljudima svih religija, rasa i nacija. Učenici odgojem i obrazovanjem za održivi razvoj postaju svjesniji vlastitih iskustava, vrijednosti, mogućnosti, kao i svoje okoline te razvijaju svoje sposobnosti i snage, etiku odgovornosti te svijest o mogućnostima promjene okoline i društva nabolje. Također učenik uči kako uspostaviti kvalitetne odnose, najprije sa samim sobom, potom s drugim ljudima i prirodom. Razvojem suosjećanja te izgradnjom pozitivnoga sustava vrijednosti razvija se i poštovanje prema drugima i prema prirodi. Učenici razumijevanjem i uvažavanjem potreba drugih uče i razvijaju empatiju i toleranciju. Našem planetu u svakom smislu potrebno je uzajamno razumijevanje jer upravo »razumijevanje između društava pretpostavlja otvorena demokratska društva, što znači da je put razumijevanja između kultura, naroda i nacija u uskoj vezi s globalnim širenjem i razvojem otvorenih demokratskih društava«. ⁷⁵

Stoga na svim odgojno-obrazovnim razinama, u svim predmetima i u svakoj dobi treba poticati međusobno razumijevanje, suosjećanje, poštovanje, odgovornost i empatiju. Odgoj i obrazovanje za održivost ujedno podrazumijeva i refleksivno te kritičko promišljanje odgoja i obrazovanja, kao i spremnost za sudjelovanje u bitnim individualnim i socijalnim procesima učenja. Ono treba doprinosti socijalnoj pravednosti koja se odnosi na sve kulture, religije, narode i generacije.⁷⁶

⁷¹ Usp. C. HOOPER i sur., *Values education study: Literature review, Values education study*, 170.

⁷² Usp. *isto*, 173.

⁷³ Usp. R. M. KIDDER, *Universal Human Values: Finding an Ethical Common Ground*, u: *The Futurist*, July-August 1994., 8–13., ovdje 11.

⁷⁴ V. RAKIĆ, S. VUKUŠIĆ, *Odgoj i obrazovanje za vrijednosti*, 789.

⁷⁵ Usp. E. MORIN, *Odgoj za budućnost: sedam temeljnih spoznaja nužnih u odgoju za budućnost*, Zagreb, 2002.

⁷⁶ Usp. C. WULF, *Human Development in a Globalized World*, 78.

Odgoj i obrazovanje za održivi razvoj stoga mora naglašavati metanoično učenje (grč. noetika – znanost o mišljenju i spoznaji). Taj tip učenja ima za cilj pomak u ljudskom svijetu, producira onaj »klik« u ukupnosti ljudskoga bića nakon kojega se više ne možemo ponašati na prijašnji način jer smo se u svijesti pomaknuli na neku novu poziciju, iz koje nam neka nova vrjednota ili cilj ima mnogo više smisla.⁷⁷ Vođeni tim razmišljanjem, za afirmaciju koncepta održivosti nisu dovoljna samo pasivna znanja unutar nekoga (bilo kojega) predmeta, već ih interdisciplinarno i integrativno, unutar svih predmeta (prirodnoznanstvenoga, društvenoga i humanističkoga područja) treba podupirati razvojem sustava vrijednosti kako bismo to novo znanje, poduprto vrjednotama, aktivirali u aktivnost.

Zaključak

Nije li sustav odgoja i obrazovanja obvezan sustavno promicati osnovne, humanističke, univerzalne ljudske vrijednosti koje su ujedno temelji ideje održivoga razvoja i koncepta održivosti? Problematika održivoga razvoja ne predstavlja futuristički problem, ona je prisutna lokalno, globalno i u ovom trenutku, potrebno je *ispravljati štetu*, ali i zagovarati pojedinačnu odgovornost za budućnost društva razvijajući duhovne, moralne, etičke i socijalne aspekte promišljanja svijeta oko nas, kritički zadirati u pitanja znanosti, tehnologije, medija, zakonodavstva i društvene nejednakosti, promicati prava slabijih, zapostavljenih i *ranjivih*, zalagati se za očuvanje prirodnoga kapitala. To rezultira pedagoškim mogućnostima koje se odnose na usvajanje vrijednosti i stavova kritičkim promišljanjem i nemirenjem s društvenim *statusom quo*.

Da bi pojedinac mogao DJELOVATI, mijenjati svijet i društvo oko sebe, on mora posjedovati informacije – ZNATI, ali i imati razvijen sustav VRIJEDNOSTI na osnovu kojih bi imao potrebu primjenjivati stečeno znanje, odnosno prijeći u akciju. Upravo stoga nije dovoljno samo obrazovanje i upoznavanje učenika s problemima održivosti, već je potrebno sustavno, intencionalno odgajanje za vrijednosti koje leže u temeljima te ideje.

Tematiku održivoga razvoja danas moramo promatrati interdisciplinarno i transkulturno kako bismo pokušali zahvatiti što više segmenata složenoga koncepta održivosti. Prirodne znanosti trebaju koegzistirati i surađivati s društvenim i humanističkim znanostima, a obrazovni sustav mora kroskurikulski pristupiti odgajanju i obrazovanju novih generacija za održiviji, bolji, pravedniji, pošteniji, zdraviji svijet budućnosti. Djelotvornost takvoga pristupa potvrđuju i rezultati mnogih istraživanja.⁷⁸

⁷⁷ Usp. V. LAY, Integralna održivost i učenje, 353–377.

⁷⁸ Usp. R. JUKIĆ, Sadržaji ekološkog odgoja i obrazovanja u gimnazijskim programima, u: *Socijalna ekologija* 22(2013.)3, 221–245.

Odgoj i obrazovanje za održivi razvoj mora počivati na ideji cjeloživotnoga učenja. Od najranije dobi javlja se kod djece zainteresiranost za životnu okolinu. Odgoj i obrazovanje u ranoj dobi imaju neprocjenljivu ulogu za razvoj globalnoga stanovništva.⁷⁹ Stoga se od institucija u ranoj dobi razvoja djeteta očekuje da stvore učinkovite kontekste za učenje o premisama za održivost.⁸⁰

Jedino izlazak iz okvira nekoga područja, sektora, *uokvirenih* znanja, interdisciplinarno i integrativno povezivanje sadržaja i vrijednosti može dovesti do pomaka u svijesti, a naposljetku i do djelovanja koje podupire održivost. Odgoj i obrazovanje za održivi razvoj nije i ne smije biti specijalizirana disciplina u području odgojnih znanosti. Naprotiv, to je doživotna praksa socijalnoga učenja i prenošenje znanja koja se kroskurikuluski provodi unutar svih nastavnih predmeta, u svim sferama života.⁸¹

⁷⁹ Usp. E. JOHANSSON, The preschool child of today – The world-citizen of tomorrow?, u: *International Journal of Early Childhood* 41(2009.)2, 75–95., ovdje 92.

⁸⁰ Usp. S. HÄGGLUND, I. PRAMLING SAMUELSSON, Early childhood education and learning for sustainable development and citizenship, u: *International Journal of Early Childhood* 41(2009.)2, 49–63.

⁸¹ Usp. R. JUKIĆ, Ekološko pitanje kao odgojno-obrazovna potreba, 277.

FROM THE IDEA OF SUSTAINABILITY / SUSTAINABLE DEVELOPMENT TO EDUCATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN SCHOOLS

Renata JUKIĆ* – Sara KAKUK** – Emanuela HAM***

Summary: *The postmodern time of today, a time of ambivalent values, points to a need for adopting new value paradigms within the educational system. We hold sustainable development to be a scientific concept, a modern man's philosophy of living, and a development practice that achieves a balance of economic-social-ecological goals for the benefit of future generations. Today when universal human values are impaired, man is directed to cultivate responsible relationship towards the environment by accepting sustainable development as a philosophical approach and pragmatic action with a system of basic human values and actions. In that sense, implementing goals, tasks, and contents of sustainable development into the contemporary curriculum must become imperative for a modern school. The paper reflects on the role of education for sustainable development in a contemporary school by giving an overview of scientific views, along with a critical reflection on the problem.*

Key words: *cross-curricular approach, critical reflection, sustainable development, education for sustainable development, attitudes and values of sustainability, education, contemporary curriculum.*

* Assoc. Prof. Renata Jukić, Ph.D., Faculty of Humanities and Social Science in Osijek, Josip Juraj Strossmayer University in Osijek, Lorenza Jäger 9, 31000 Osijek, rjukic@ffos.hr

** Sara Kakuk, Ph.D., Josip Juraj Strossmayer University in Osijek, Faculty of Humanities and Social Science in Osijek, Lorenza Jäger 9, 31000 Osijek, skakuk@ffos.hr

*** Emanuela Ham, M.Ped., M.Ed.Phil., Faculty of Humanities and Social Science in Osijek, Josip Juraj Strossmayer University in Osijek, Lorenza Jäger 9, 31000 Osijek, eham@ffos.hr